

FETHİYE’DE BİTKİSEL BOYACILIK GELENEĞİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Doç. Dr. Sema ETİKAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü
semaetikan(at)mynet.com

Doç. Dr. Filiz Nurhan ÖLMEZ
Süleyman Demirel Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü
fnoz(an)hotmail.com

ÖZET

Türk kültüründe köklü bir geleneğe sahip olan doğal ve bitkisel boyacılık zamanla yapay boyarmaddelerle rekabet edememiş, birçok önemli dokumacılık merkezinde neredeyse yok olma noktasına gelmiştir. Fethiye kendine özgü halı ve düz dokuma geleneği ile Anadolu dokuma kültüründe ayrı bir yere sahiptir. Bitkisel boyacılık Fethiye yöresinde halen geleneksel reçetelerle devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmada da Fethiye yöresi halı ve düz dokumalarının ipliklerinin boyanmasında kullanılan endemik bitkiler ve geleneksel boyama yöntemlerinin açıklanması amaçlanmıştır. Yörede halıların ilmelik ipliklerinin boyanmasında ceviz yaprağı ve kabuğu (*Juglans regia L.*), karaağaç kabuğu (*Ulmus laevis*), kekik (*Thymus*), sütleğen (*Euphorbia sp.*), palamut (*Quercus aegilops L.*), ayva yaprağı (*Cydonia vulgaris*) gibi bitkiler ile beraber yapay boyarmaddeler sıklıkla kullanılmaktadır. Boyamada yaygın olarak uygulanan yöntem şu şekildedir: İlk önce yün halı iplikleri bitkisel boyar maddelerle boyanır ve sonrasında boyalı suya yapay boyarmaddeler ilave edilerek boyama işlemine devam edilir. Düz dokumaların ipliklerinin boyanmasında ceviz kabuğu ve yaprağı (*Juglans regia L.*), asma yaprağı (*Vitis vinifera L.*), ayva yaprağı (*Cydonia vulgaris Pers.*) sütleğen (*Euphorbia sp.*), soğan kabuğu (*Allium cepa L.*), kavak ağacı kabuğu (*Populus alba L.*), karaağaç kabuğu (*Ulmus laevis*), kekik (*Thymus*), serkele (şahtere) (*Fumaria officinalis L.*), palamut (*Quercus aegilops L.*), badem yaprağı (*Amygdalus orientalis Miller*), karamuk kökü (*Berberis vulgaris L.*) gibi bitkiler kullanılmaktadır. Alüminyum şapı ve turunç meyvesi yörede sıklıkla kullanılan mordan maddeleridir ve doğal mordanlar olarak birçok boyama reçetesinde yer almaktadırlar. Turunçgil meyveleri, alüminyum şapı ve tuz, bazen de ceviz kabuğu ile elde edilmiş boyalı su mordan olarak kullanılmaktadır. İpliklerin bunların bazıları ile önceden işlem görerek boyamaya hazırlanmasına acımıklama adı verilmektedir. Yörede genel olarak, mavi, yeşil, kırmızı, sarı ve bu renklerin tonları boyanmaktadır. Bu renklere ilişkin reçeteler ayrıntılı olarak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Fethiye, halı, düz dokuma, boyarmadde, bitkisel boyacılık

TRADITION OF VEGETABLE DYEING IN FETHIYE AND CURRENT STATUS

ABSTRACT

Natural and vegetable dyeing which has a long tradition in Turkish culture was unable to compete with artificial dyes in time and has come to the point of being almost non-existent in many important weaving center. Fethiye has a distinct place in Anatolian weaving culture with a unique woven carpets and flat woven tradition. Vegetable dyeing is still trying to continue with the traditional recipes in the Fethiye region. In this study, it is aimed to explain traditional dyeing methods with endemic plants used in dyeing of carpets and flat weaving yarns' of Fethiye region. In the area, plants such as walnut leaves and bark, elm bark, thyme, euphorbia, acorns, quince leaves, and also artificial dyestuffs are often used in dyeing of knot yarns of carpet. Widely practiced methods in dyeing as follows: firstly wool carpet yarns dyes with vegetable dyestuffs and then the dyeing process continues with the addition of artificial dyes to colored water. Dyeing of yarns of flat weavings are used some plants such as walnut shells and leaves (*Juglans regia L.*), vine leaves (*Vitis vinifera L.*), quince leaves (*Cydonia vulgaris Pers.*) euphorbia (*Euphorbia sp.*), onion skins (*Allium cepa L.*), poplar bark (*Populus alba L.*), elm bark (*Ulmus laevis*), thyme (*Thymus*), fumarium (*Fumaria officinalis L.*), acorn (*Quercus aegilops L.*), almond leaf (*Amygdalus orientalis Miller*), and barberry root (*Berberis vulgaris L.*). Alum and citrus fruit are frequently used mordants in the region and they are located in many dyeing recipe as natural mordants. Citrus fruits, alum and the salt and sometimes colored water obtained with walnut shell are used as mordants. Preparing to dye of yarns with some of these mordants by pre-processing is called acimiklama. Blue, green, red, yellow and shades of these colors are generally dyed in the region. Recipes concerning these colors were presented in detailed.

Keyword: Fethiye, carpet, rug, flat weaving, dyestuff, vegetable dyeing

1.Giriő

Türk kùltüründe bitkisel boyacılığın köklü bir geleneğe sahip olduğu, Pazırık kurganlarından çıkan keçe, kumaş, halı ve kilimlerin doğal boyarmaddelerle renklendirilmiő olduğunun belirlenmesi ile ortaya konulmuőtur. Dokumacılık ile birlikte baőlayan ve geliően boyamacılık yine dokumacılık ile birlikte yaőanan göç sonucu Orta Asya'dan Anadolu'ya taőınmiőtır. Bu gelenek Anadolu'nun boya bitkilerince zengin bir bölge olmasından dolayı burada da köklü bir yer edinmiőtir.

Osmanlı Döneminde Bursa başta olmak üzere İstanbul, Edirne, Tokat, Kayseri, Konya, Çorum, Merzifon, Adana, Urfa, Malatya, Maraő, Antep gibi birçok yörede boyahaneler kurulmuő, boyacılık babadan oğula geçen bir sanat olarak yürütölmüőtür. Boyacıların her biri bir renk üzerinde uzmanlaőmiő *Al boyacılar*, *Yeşil boyacılar* gibi adlarla anılmıőlardır. Her boyacının deneyimleri ile ortaya çıkardığı renklerin, elde edilme yöntemleri bir sır gibi saklanmış, nesilden nesle büyük bir gizlilikle aktarılmıőtır (Kepçioğlu, 1942:413, Harmancıoğlu, 1955: 5, Baytop, 1984:6, Gürsu, 1988:24, Canatar, 1998:98, İmer, 1999: 333).

Zaman içerisinde deđiően ve geliően teknoloji sonucu yapay boyarmaddelerin kullanımının yaygınlaőması, doğal boyarmaddelerin boyama tekniğinin zahmetli ve zaman alıcı olması ve elde edilen renklerin sınırlılığı gibi nedenler bir dönem Anadolu'da ustalıklı sürdürölen bu geleneği neredeyse yok olma noktasına getirmiőtir. Bununla beraber Anadolu'da bugün hâla ipliklerin dokumacılar tarafından boyandığı dokuma merkezleri bulunmaktadır. Bu dokuma merkezlerinden birisi de Fethiye'dir.

Fethiye ilçesi ve köyleri daha çok düz dokumacılığın yaygın olarak yapıldığı bir bölgedir. Seydiler ve Eldirek köylerinin kendi isimleri ile bilinen kilim dokumaları (Seydiler kilimleri, Eldirek kilimleri) yörenin en tanınmıő dokumalarıdır. Kilim tekniği ile dokunan bu dokumaların nadir olarak bazılarında cicim teknikli motifler de yer almaktadır. Bu kilimlerin yanı sıra yine kilim tekniği ile dokunan *Yantırlı kilim*, *Fardalı kilim*, *Çubuklu kilim* de yaygın olarak görölen dokumalardır. Kilim ve cicim tekniği bir arada kullanılarak dokunan *Alara Kilim* ile kilim ve zili tekniği bir arada kullanılan *Sarı namazlağı (deli zili)*, *Alaçul* ve *Aynalı kilim* de yörenin diğer önemli dokumalarıdır. Fethiye ilçesinde kıl dokumacılığı da yaygındır. *Karaçul* adı verilen bu yaygılar boyanmamıő, doğal renkli keçi kıllarından yapılan iplikler

kullanılarak dokunmaktadır (Çelik, 2004:137, Deniz, 2000:123, Etikan, 2005:5, Etikan ve Ölmez, 2013:52)

Fethiye'de sadece Kaya Köy halıcılıkla uğraşılan bir köydür. Geçmişte *Meğri* ya da *Makri* adıyla bilinen halılar dokunurken günümüzde bu tip halıların dokuması bırakılmış ve *Kaya halısı* olarak da adlandırılan halıların dokunması yaygınlaşmıştır (Etikan, 2007:85, Sanıbelli, 1994: 385).

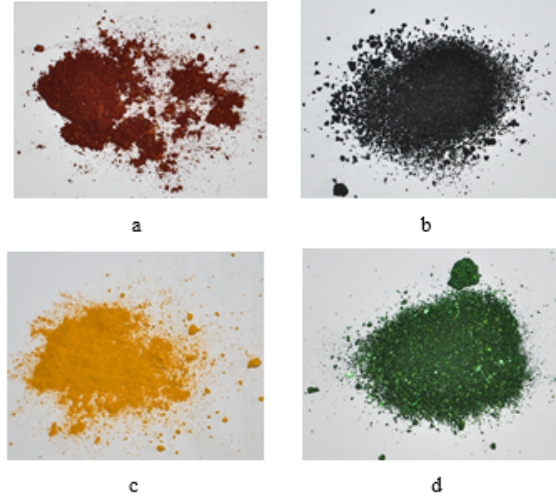
Yörede dokumacılar halı ve düz dokumalarda kullandıkları iplikleri uzun süredir uygulayarak yörenin geleneksel renklerini elde ettikleri yöntemlerle boyamakta, boyamalarında ise çoğunlukla bitkisel boyarmaddeleri, bazı renklerin elde edilmesinde de bitkisel ve beraberinde yapay boyarmaddeleri kullanmaktadırlar.

Bu çalışmada Fethiye ilçesi ve köylerinde dokunan halı ve düz dokumaların ipliklerinin boyanmasında geleneksel olarak kullanılan bitkisel boyarmaddeler ve dokumacıların tecrübeleri ile oluşturdukları geleneksel boyama yöntemlerinin ve reçetelerinin açıklanması amaçlanmıştır.

2. Fethiye dokumalarının geleneksel renkleri ve elde edilme yöntemleri

Fethiye, Kaya Köy'de Kaya Köy halıları ve ilçenin Seki, Kemer, Seydiler, Atlıdere, Eldirek, Arsa, Dodurga, Boğalar başta olmak üzere birçok belde ve köylerinde de kilim, cicim ve zili teknikli düz dokumalar yaygın olarak dokunmaktadır. Kaya Köy halılarının ilmelik ipliklerinin boyanmasında ceviz yaprağı ve kabuğu (*Juglans regia L.*), karaağaç kabuğu (*Ulmus laevis*), kekik (*Thymus sp.*), sütleğen (*Euphorbia sp.*), palamut (*Quercus aegilops L.*), ayva yaprağı (*Cydonia vulgaris Pers.*) gibi bitkiler ile beraber yörede *çakmaklı*, *çivit*, *pırıl* *pırıl boya* ya da *pul boya* adı verilen yapay boyarmaddeler sıklıkla kullanılmaktadır (Şekil 1). Boyama yöntemi olarak yün halı ipliklerinin önce bitkisel boyarmaddelerle boyanması ve sonrasında boyalı suya yapay boyarmadde ilave edilerek boyama işlemine devam edilmesi yaygın olarak uygulanmaktadır. Düz dokumaların ipliklerinin boyanmasında ise ceviz kabuğu ve yaprağı (*Juglans regia L.*), asma yaprağı (*Vitis vinifera L.*), sütleğen (*Euphorbia sp.*), soğan kabuğu (*Allium cepa L.*), kavak ağacı kabuğu (*Populus alba L.*), serkele (şahtere) (*Fumaria officinalis L.*), palamut (*Quercus aegilops L.*), badem yaprağı (*Amygdalus orientalis Miller*), karamuk kökü (*Berberis vulgaris L.*) gibi bitkiler sıklıkla kullanılmakta, düz dokuma ipliklerinin boyama reçetelerinde de bitkilerle beraber yapay boyarmaddeler yer almaktadır

(Anonim, 1991: 26, 31, 32, 36, 47, 53, 57, 82, 97, Baytop, 2007; 40, 58, 153, 158, 162, 168, 221, 246, 253, 255, Ölmez ve Etikan, 2013a:65, Ölmez ve Etikan, 2013b:80).

Şekil 1. Yörede kullanılan kimyasal boyalar (çakmaklı/çivit/pul boya),
a:Kırmızı, b:Mavi, c:Sarı, d:Yeşil

2.1. İpliklerin boyamaya hazırlanması

Yörede mordan maddesi olarak Şap kullanılmaktadır. Hemen hemen her boya reçetesinde yer alan Őapın yanı sıra turunç meyvesi de doğal mordan maddesi olarak birçok boyama uygulamasında kullanılmaktadır. Yöre boyamacılığında genel olarak, mavi (çömlek mavi) renk elde etme dışında yapılan boyamalarda iplikler önce turunç, limon, Şap, sütleğen ya da kekikle işlem görmekte sonra teğetlere (çile) ayrılarak kimyasal boylarla farklı renklere boyanmaktadır. Bu şekilde önceden işlem görme *faşillama* ya da *acımiklama* olarak adlandırılmaktadır. Beyaz renk için boyasız iplikler sadece Şap ile kaynatılarak kullanılmaktadır. Dokumacılar bu uygulamayı yünü güve gibi zararlılara karşı korumak amacıyla yaptıklarını belirtmektedirler. (Etikan ve Ölmez, 2013:43, Ölmez ve Etikan, 2013a:66, Ölmez ve Etikan, 2013b:80).

İki farklı yöntem uygulanarak yapılan faşillama ya da acımiklama işleminin birincisinde; turunç meyvesi kabuğu ile beraber doğranarak suya koyulmakta ve kaynatılmaktadır. Sonra süzülmekte ve boyanacak iplikler de bu suda bir süre kaynatılmaktadır. Bu işlem yani faşillama/acımiklama tamamlandıktan sonra yapay boyarmaddelerle boyama işlemi yapılmaktadır. Şap ya da tuz ise boyama işlemi sırasında ilave edilmektedir (Etikan ve Ölmez, 2013:43, Ölmez ve Etikan, 2013a:66, Ölmez ve Etikan, 2013b:80).

İkinci yöntemde ise; turunç ya da limon kabuğu yine küçük parçalar halinde doğranarak suya koyulmakta ancak bu kez içerisine teğete (çile) bir kaşık ölçüsünde şap ya da tuz (bazen her ikisi de) atılmaktadır. İplikler de ilave edilerek hepsi bir arada 10-15 dakika kaynatıldıktan sonra süzülmeğe ve elde edilen suya yapay boyarmadde eklenmektedir. İplikler tekrar boya da eklenmiş bu suya koyularak kaynatılmakta ve boyama işlemi tamamlanmaktadır. Faşillama ya da acımıklama olarak adlandırılan bu işlemler ipliklerin solmaması yani dış etkilere karşı dayanıklılığının artırılması amacıyla uygulanmaktadır (Etikan ve Ölmez, 2013:43).

Faşillama/acımıklama işlemi uygulanan iplikler, sütleğen (*Euphorbia sp*), asma yaprağı (*Vitis vinifera L.*) karamık kökü (*Berberis vulgaris L.*), badem yaprağı (*Amygdalus orientalis Miller*), gibi bitkilerden birisiyle sarıya boyanmakta ve daha sonra hangi renge boyanacak ise o renk yapay boyarmadde ile boyama işlemi devam ettirilmektedir. Ya da bazen farklı bir uygulama olarak önce iplikler adı geçen bitkilerle sarıya boyanmakta daha sonra faşillama/acımıklama işlemi uygulanarak arkasından da boyama işlemi yapılmaktadır (Etikan ve Ölmez, 2013:43, Ölmez ve Etikan, 2013b:80).

2.2. Boyamada kullanılan bitkiler ve boyama reçeteleri

Sarı: Sarı renk için, asma yaprağı (*Vitis vinifera L.*), sütleğen (*Euphorbia sp*), karamık kökü (*Berberis vulgaris L.*) ve badem yaprağı (*Amygdalus orientalis Miller*) gibi bitkiler kullanılmaktadır. Bitkilerden hangisi kullanılacak ise boyanacak iplik miktarına göre birebir oranında boyama kabına koyularak bir süre (odun ateşinde gün boyu) kaynatılmakta ve sonra süzülmeğe. Elde edilen bu boyalı suda iplikler bir süre (odun ateşinde gün boyu) kaynatılmaktadır. İplikler boyama işlemi tamamlanınca yıkanarak kurumaya bırakılmaktadır. Boyama işleminden önce iplikler turunç ya da limon meyvesi ile şap ilave edilmiş suda bir süre (odun ateşinde gün boyu) kaynatılarak bir işleme tabi tutulmaktadır. Faşillama/acımıklama adı verilen bu işlemin bazı uygulamalarında ise elde edilen boyalı suya 2 avuç (yaklaşık 100 gr) kadar şap ilave edilmekte ve iplikler önceden işlem görmeden bu suda (odun ateşinde gün boyu) bir süre kaynatılarak boyanmaktadır (Etikan ve Ölmez 2013:40,43).

Kırmızı (Al): Yörede kırmızı renk *al*, bordro renk ise *kırmızı* olarak adlandırılmaktadır. Kırmız böceği (*Dactylopius coccus Costa*), kızılçam kabuğu (*Pinus brutea Ten.*) ve kökboya

(*Rubia tinctorum L.*) (Anonim 1991: 60, 62, Dölen 1992:490) bu rengin elde edilmesinde eskiden kullanılan boyarmaddelerdir. Bugün ise yapay boyarmaddeler kullanılmaktadır.

Aşağıdaki birkaç farklı yöntem al rengin elde edilmesinde kullanılmaktadır.

1.Önce sütleğen (*Euphorbia sp.*) bitkisi kaynatılarak bir boyalı su hazırlanmaktadır. Bu boyalı suya 1 teğete (teğet= çile) 1 kaşık ölçüsünde kırmızı yapay boyarmadde (yöresel adıyla çakmaklı, pırıl pırıl boya vb.) ilave edilerek bir süre kaynatılmakta ve al renk için boyalı su elde edilmektedir. İplikler de bu suya koyularak kaynatmaya devam edilmekte, işlem istenilen renge ulaşana kadar sürdürülmektedir.

2.Bir başka uygulamada, 25-30 adet kadar turunç meyvesi ve bir kucak dolusu sütleğen bitkisi bir arada kaynatılmaktadır. Daha sonra bunlara bir hapaz şap (bir hapaz = iki el birleşmiş halde avuç içi kadar) ilave edilmekte ve sonra bitki artıkları süzülmemektedir. Bitki artıkları ortamdaki uzaklaştırıldıktan sonra kalan bu duru suya yine bir miktar şap ile birlikte kırmızı yapay boyarmadde eklenmekte ve iplikler de koyularak uzun süre (istenilen renge ulaşana kadar) kaynatılmaktadır.

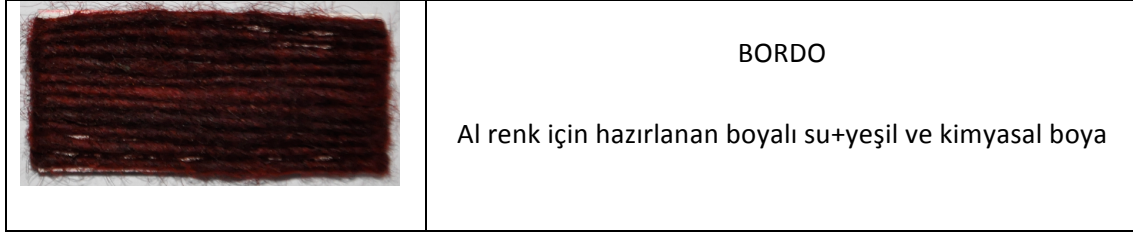
3.Ceviz (*Juglans regia L*) kabuğunun kullanıldığı bu yöntemde kabuklar kaynatılıp süzülükten sonra elde edilen boyalı suya 1kg ipliğe yarım kaşık ölçüsünde şap ve kırmızı toz boya (yapay boyarmadde) ilave edilip bir süre daha kaynatılmakta ve sonrasında iplikler de koyularak kaynatma işlemi devam ettirilmektedir. İstenilen renge ulaşana kadar zaman zaman boya ilavesi yapılarak işlem sürdürülmektedir.

4.Bu uygulamada da önce doğranmış turunç ya da limon, 1 kg ipliğe 3 kaşık olmak üzere şap ve bir miktar kırmızı toz boya (yapay boyarmadde) boyama kabına beraber koyularak kaynatılmaktadır. Bu karışım kaynatıldıktan sonra iplikler de eklenerek istenilen renk elde edilene kadar boyama işlemi sürdürülmektedir (Etikan ve Ölmez 2013:40,44,45).

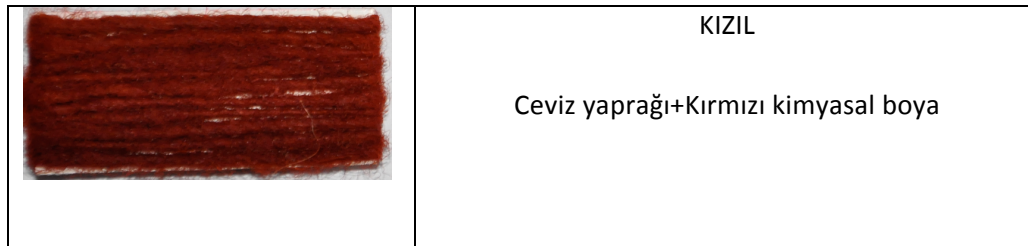
Şekil 2. Yöreye özgü boyama reçetesi ile elde edilen kırmızı (al) renk ve elde edilme yöntemi

Bordo (Kırmızı): Bu rengin elde edilmesi için, al rengin elde edilmesinde kullanılan boyalı suya bir miktar yeşil, bir miktar da siyah kimyasal boya beraberinde iplik ilave edilerek istenilen renk elde edilene kadar kaynatılmaktadır. Bu rengin elde edilmesinde farklı bir uygulama olarak; boyanın solmaması için başka bir yerde bir miktar erik kaynatılıp, süzülerek elde edilen bu erik suyu hazırlanan boyaya ilave edilmektedir (Etikan ve Ölmez, 2013:45).

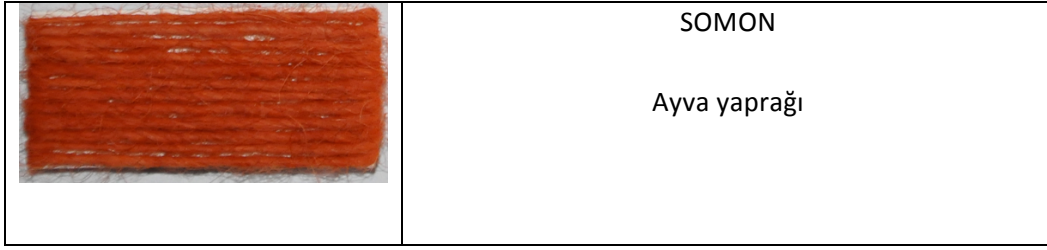
Şekil 3. Yöreye özgü boyama reçetesi ile elde edilen bordo (kırmızı) renk ve elde edilme yöntemi

Koyu kırmızı (Kızıl/ Bordo): Bu rengi elde etmek için iplikler önce ceviz yaprağı (*Juglans regia L*) veya kabuğu ile devetüyü rengine boyanmaktadır. İplikler boyadan çıkarıldıktan sonra bu boyalı suyun içerisine bir miktar kırmızı toz boya (yapay boyarmadde) eklenmektedir. Daha sonra hazırlanan bu suda iplikler istenilen renk olana kadar boyanmaktadır. Bazı uygulamalarda koyu kırmızı renk elde etmek için kırmızı toz boya (yapay boyarmadde) ile beraber az miktarda siyah toz boya (yapay boyarmadde) eklenmektedir (Etikan ve Ölmez, 2013:45).

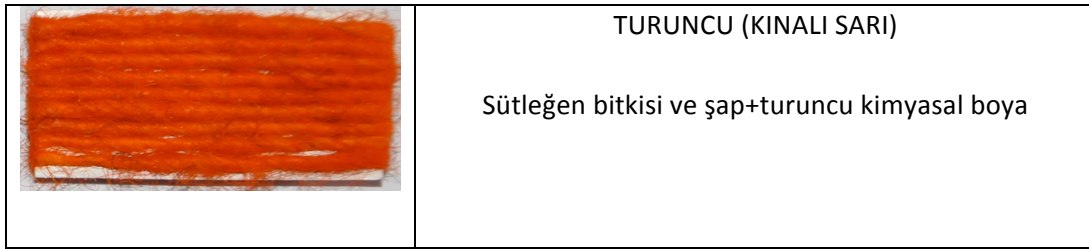
Şekil 4. Yöreye özgü boyama reçetesi ile elde edilen kızıl renk ve elde edilme yöntemi

Somon/ Pembe: Yörede somon rengi elde etmek için ayva yaprakları (*Cydonia vulgaris Pers.*) kullanılmaktadır. Yapraklar önce kaynatılmakta ve daha sonra bitki artıkları süzülerek bir boyalı su elde edilmektedir. Elde edilen bu boyalı suya iplikler koyularak uzunca bir süre kaynatılmakta ve sürenin sonunda boyadan çıkarılan iplikler yıkanarak kurutulmaktadır. Uygulama sırasında şap kullanılmamaktadır (Etikan ve Ölmez, 2013: 41,42).

Şekil 5. Yöreye özgü boyama reçetesi ile elde edilen somon rengi ve elde edilme yöntemi

Turuncu (kinalı sarı): Yörede *kinalı sarı* da denilen turuncu rengi elde etmek için önce, sütleğen (*Euphorbia sp.*) bitkisi, şap ve iplikler bir arada kaynatılmaktadır. Kaynatma sonucunda sarı renk alan iplikler sudan çıkarılmakta ve kalan boyalı suya bir miktar turuncu toz boya (yapay boyarmadde) ilave edilmektedir. İplikler bu boyalı suya tekrar koyularak bir süre daha kaynatılmaktadır. (Etikan ve Ölmez, 2013:40).

Şekil 6. Yöreye özgü boyama reçetesi ile elde edilen turuncu (kinalı sarı) renk ve elde edilme yöntemi

Siyah: Bu rengin elde edilmesinde uygulanan farklı yöntemler aşağıdaki gibidir.

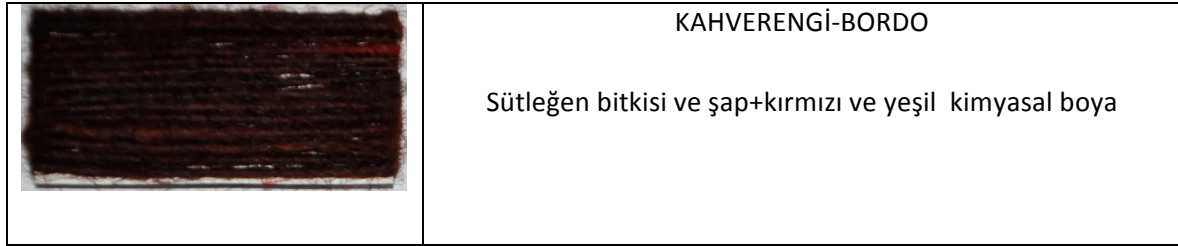
1. Sütleğen (*Euphorbia sp.*) bitkisi, şap ve iplikler bir arada boyanmakta ve boyama sonucu iplikler sarı renk almaktadır. Sonra boyanan iplikler sudan çıkarılmakta ve kalan boyalı suya bir miktar siyah toz boya (yapay boyarmadde) ilave edilmektedir. İplikler bu boyalı suya tekrar koyularak bir süre daha boyanmaktadır.
2. Al renk elde etmek için hazırlanan boyalı suya bir miktar siyah toz boya (yapay boyarmadde) eklenerek iplikler bu suda boyanmakta ve daha sonra boyanan iplikler boyama kabından alınmadan kendi halinde soğumaya bırakılmaktadır. Soğuma süresi çoğu zaman akşamdan sabaha kadar şeklinde olmaktadır.
3. Siyah toz boya (yapay boyarmadde), bir miktar şap ve iplikler beraber bir süre kaynatılmaktadır. Bir süre sonra boyama devam ederken rengin solmaması için ceviz

kabuğu (*Juglans regia L*) ile hazırlanan boyalı su da ilave edilmektedir (Etikan ve Ölmez, 2013:41,45).

Şekil 7. Yöreye özgü boyama reçetesi ile elde edilen siyah renk ve elde edilme yöntemi

Kahverengi-Bordo: Bu rengin elde edilmesi için yapılan uygulamada da önce sütleğen (*Euphorbia sp.*) bitkisi ile şap da ilave edilerek yapılan boyama sonucunda iplikler sarı renge boyanmaktadır. Boyanmış iplikler sudan çıkarılmakta ve kalan boyalı suya bir miktar kırmızı ve yeşil toz boya (yapay boyarmadde) ilave edilmektedir. Daha sonra iplikler bu boyalı suya tekrar koyularak bir süre daha kaynatılmaktadır (Etikan ve Ölmez, 2013:41).

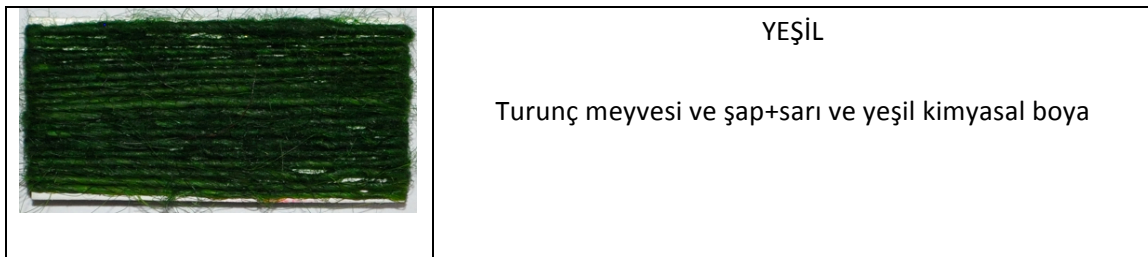
Şekil 8. Yöreye özgü boyama reçetesi ile elde edilen kahverengi-bordo renk ve elde edilme yöntemi

Yeşil: Yeşil rengin elde edilmesinde uygulanan farklı yöntemler aşağıdaki gibidir.

1. Yeşil rengin elde edilmesi için yapılan ilk uygulamada bir miktar turunç meyvesi şap ile birlikte kaynatılmaktadır. Daha sonra bu karışıma bir miktar sarı toz boya (yapay boyarmadde) eklenmektedir. İplikler hazırlanan bu boyalı suda boyanmaktadır. Boyama sonucunda sarı renk almış iplikler sudan çıkarılmakta ve bu suya yeşil toz boya (yapay boyarmadde) ilave edilmektedir. Daha sonra iplikler tekrar yeşil boya da eklenmiş suya koyularak bir süre kaynatılmakta ve boyama işlemi tamamlanmaktadır.
2. Bir diğer uygulamada asma yaprağı (*Vitis vinifera L.*) kullanılmaktadır. Bu amaçla önce asma yaprakları kaynatılmakta sonra süzülerek elde edilen boyalı suda iplikler boyanmaktadır. Açık sarı renk alan iplikler renginin biraz koyulaşması

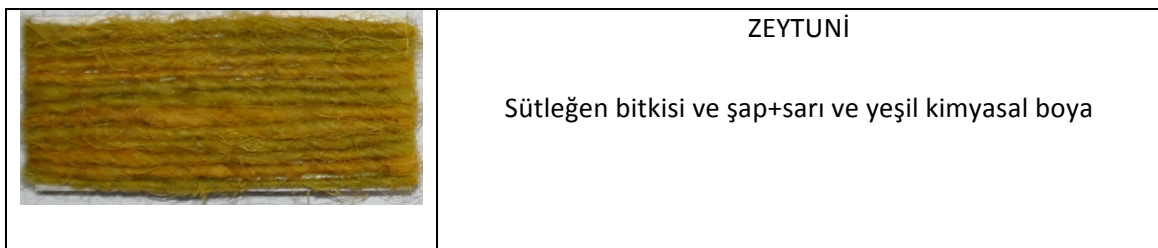
amacıyla bir süre küllü suda (külü çökmüş duru suda) bekletilmektedir. Küllü suda bekletilmiş iplikler sonra bir süre de *gök mavi* rengin elde edilmesi için hazırlanan boyada bekletildikten sonra yeşil renk elde edilmektedir.

3. Bu uygulamada önce sütleğen (*Euphorbia sp.*) ya da asma yaprağı (*Vitis vinifera L.*) kullanılarak iplikler sarı renge boyanmaktadır. Suyu bir miktar yeşil toz boya (yapay boyarmadde) ve şap ilave edildikten sonra istenilen renge ulaşana kadar bir süre daha boyama işlemi devam ettirilmektedir (Etikan ve Ölmez, 2013:41,46).

Şekil 9. Yöreye özgü boyama reçetesi ile elde edilen yeşil renk ve elde edilme yöntemi

Zeytuni yeşil: Yörede yeşil rengin bir tonu zeytuni yeşil olarak adlandırılmaktadır. Bu rengi elde etmek için önce sütleğen (*Euphorbia sp.*) bitkisi ile şap da ilave edilerek yapılan boyama sonucunda iplikler sarı renk almaktadır. Sonra iplikler sudan çıkarılmakta ve kalan boyalı suya bir miktar sarı ve yeşil toz boya (yapay boyarmadde) eklenmektedir. İplikler bu boyalı suda bir süre daha kaynatılarak boyama işlemi tamamlanmaktadır (Etikan ve Ölmez, 2013:41).

Şekil 10. Yöreye özgü boyama reçetesi ile elde edilen zeytuni renk ve elde edilme yöntemi

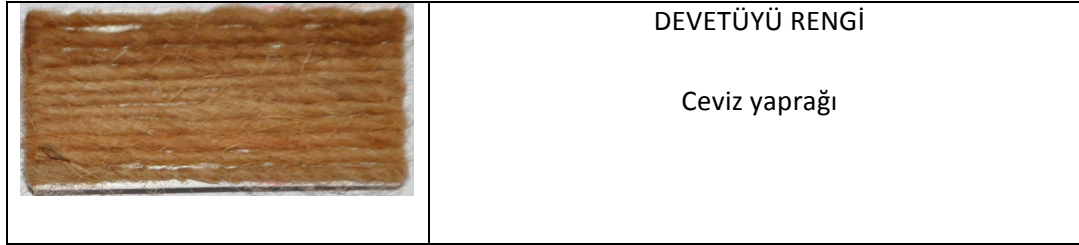
Devetüyü: Yöre dokumalarında sıklıkla yer alan bu renk için geçmişte boyasız kendi rengi ile gerçek deve yünü kullanılmakta iken günümüzde bu rengi elde etmek amacıyla iplikler boyanmaktadır. Devetüyü renginin elde edilmesinde ceviz yaprakları ve kabuğu (*Juglans regia L.*), serkele (şahtere) (*Fumaria officinalis L.*), soğan kabuğu (*Allium cepa L.*),

meşe palamudu (*Quercus aegilops L.*), kavak ağacı kabuğu (*Populus alba L.*) ve karaağaç ağaçlarının kabuğu (*Ulmus laevis*), kullanılmaktadır. Palamut ile yeşile dönük sarımsı bir devetüyü rengi, ceviz kabuğundan kahverengiye dönük, karaağaç kabuğundan ise hafif pembemsi devetüyü rengi elde edilmektedir. Devetüyü rengi elde edilirken boyama sırasında şap kullanılmamaktadır.

Devetüyü renginin elde edilmesinde uygulanan farklı yöntemler aşağıdaki gibidir.

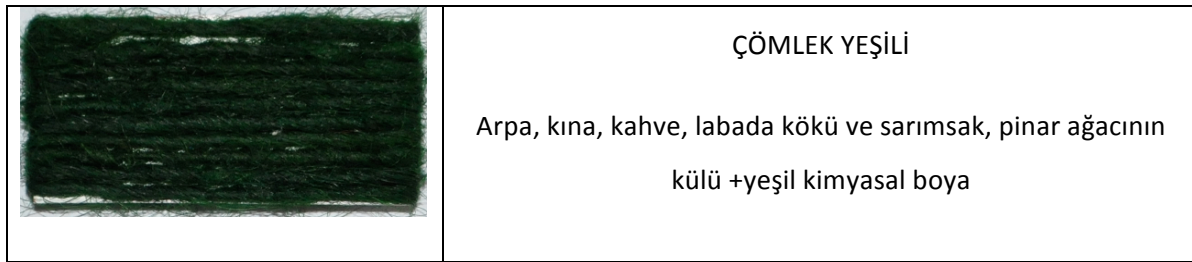
1. Ceviz yaprağı, kabuğu (*Juglans regia L.*) ve palamut (*Quercus aegilops L.*) bir arada kaynatılıp, bitki artıkları süzildükten sonra elde edilen boyalı suya iplikler koyulmakta ve bir süre kaynatılmaktadır. Boyama işlemi tamamlandıktan sonra iplikler yıkanarak güneşte kurutulmaktadır.
2. Yine ceviz yaprakları (*Juglans regia L.*) dalı ile beraber kaynatılmakta ve sonra süzülmetedir. Elde edilen boyalı suda boyama işlemi tamamlanan iplikler yıkanarak kurumaya bırakılmaktadır. Bu işlem sırasında şap ya da benzeri bir yardımcı madde kullanılmamaktadır.
3. Kaynatılıp süzülen ceviz kabukları (*Juglans regia L.*) ile elde edilen boyalı suda iplikler boyanmakta ve sonrasında yıkanarak kurumaya bırakılmaktadır. Bu işlem sırasında da şap ya da benzeri bir yardımcı madde kullanılmamaktadır.
4. Bu rengin elde edilmesinde serkele (şahtere) (*Fumaria officinalis L.*) adı verilen mor çiçekli bitki kullanılmaktadır. Bitki bu amaçla boyama kabına küçük parçalar halinde doğranmakta ve bir miktar ceviz kabuğu, yaprağı (*Juglans regia L.*) ve soğan kabuğu (*Allium cepa L.*) da ilave edilerek beraber bir süre kaynatılmaktadır. Daha sonra bitki artıkları süzülmeden iplikler de koyularak 15 dakika daha kaynatma işlemine devam edilmektedir. İpliğin yanmaması için bu kaynatma süresi uzun tutulmamaktadır. Boyanmış iplikler suda kendi halinde soğumaya bırakılmaktadır. Boyama sırasında şap ve ya benzeri bir yardımcı madde kullanılmamaktadır.
5. Bu uygulamada palamut kozalağı (*Quercus aegilops L.*) ezilerek toz haline getirilmekte ve bir çuvalın içerisine koyularak, bu şekilde boyama kabında yarım saat kaynatılmaktadır. İşlemiş sonunda suya iplikler de koyulmakta ve 10 dakika

kaynatmadan bekletilmektedir. Bekletme süresi bitince iplikler yıkanarak kurutulmaktadır. İpliğin boyada bekleme aşamasında, bir miktar şap kullanılmaktadır (Etikan ve Ölmez, 2013:41,44).

Şekil 11. Yöreye özgü boyama reçetesi ile elde edilen devetüyü rengi ve elde edilme yöntemi

Çömlek yeşili: Çömlek yeşili rengini elde etmek için öncelikle bir miktar küllü su hazırlanmaktadır. Kaya köyde yapılan çömlek boyamacılığında sakız ağacının (menengiç/mineç) külü, düz dokumacılığın yaygın olduğu diğer köylerde de ceviz, pınar ya da meşe ağaçlarının külü kullanılmaktadır. Hazırlanan bu küllü suyun içerisine arpa, kına, kahve, labada kökü ve sarımsak ayrı ayrı bez keselere koyularak atılmakta, daha sonra yeşil pul boya (yapay boyarmadde,) ile iplikler de eklenerek 3-4 gün bekletilmektedir. Sürenin sonunda iplik çıkarılmakta ve istenilen renk elde edilmemiş ise bir miktar daha boya ilave edilip istenilen renge ulaşılan kadar bekletme işlemine devam edilmektedir (Etikan ve Ölmez, 2013:46).

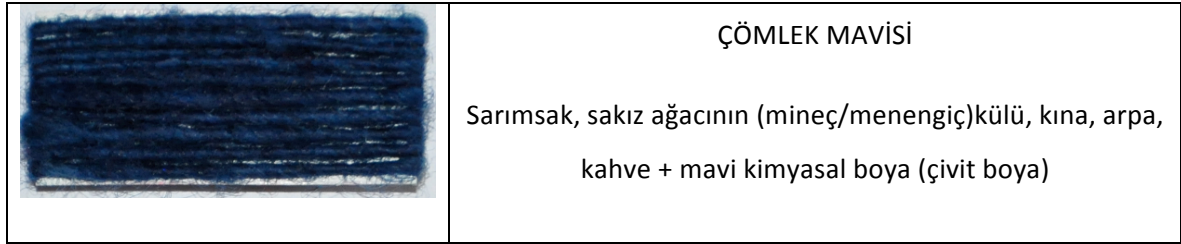

Şekil 12. Yöreye özgü boyama reçetesi ile elde edilen çömlek yeşili rengi ve elde edilme yöntemi

Çömlek mavi: Yörede mavi rengin elde edilmesi için uygulanan yöntemde, önce sarımsak, kül (sakız ağacının (mineç/menengiç)külü), kına, arpa ve kahvenin ile çivit boya ve iplikler birlikte günümüzde çömlek olarak kullanılan plastik kaplar ya da teneke içerisinde ıslatılmaktadır. Çivit 1 çileye 1 kaşık ölçüsünde, diğer malzemeler ise birer avuç ve ayrı ayrı bez keselere koyularak ilave edilmektedir. Yaz aylarında güneşli günlerde 1-2 gün, kış

aylarında ise 1 hafta bu şekilde soğuk suda bekletildikten sonra iplikler boyadan çıkarılmakta ve güneşte kurutulmaktadır. Daha sonra yıkanarak tekrar güneşte kurumaya bırakılmaktadır. Uzun süre bekletilen iplikler lacivert renge yakın bir renk almakta ve bu renge *çivit mavi* denilmektedir. İplikler az bekletildiğinde ise *açık mavi* renk, daha az bekletildiğinde de *kurşuni* renk olmaktadır.

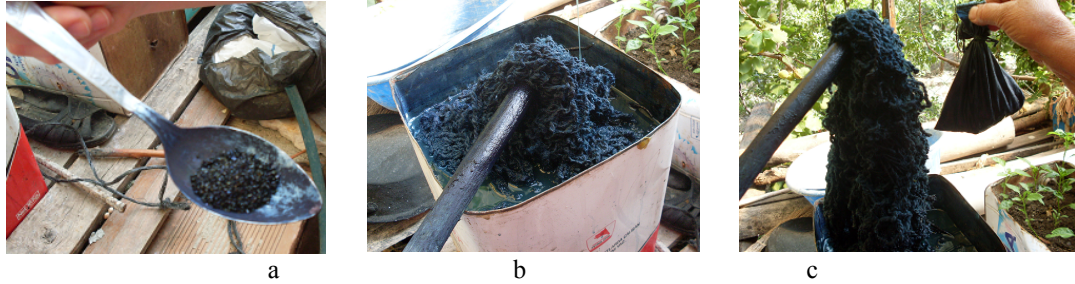
Bu rengin elde edilmesinde uygulanan başka bir yöntemde ise, kına, arpa, kahve sarımsak ve kül (sakız ağacının (mineç/menengiç)külü) önce bir arada kaynatılmakta ve sonra süzülerek artıklar ortamdan uzaklaştırılmaktadır. Bu su içerisine çivit boya ilave edilmektedir. Boyalı su 5 gün bekletildikten sonra iplikler eklenmekte ve bekletmeye devam edilmektedir. İplikler zaman zaman çıkarılmakta ve kurutulmakta, istenilen renge ulaşılammış ise tekrar boyaya koyularak bekletilmektedir. Bu işlem istenilen renk alınana kadar tekrar edilmektedir. Boyanan iplikler önce güneşte kurutulmakta sonra küllü su ile yıkanarak tekrar kurumaya bırakılmaktadır (Etikan ve Ölmez, 2013:42).

Şekil 13. Yöreye özgü boyama reçetesi ile elde edilen çömlek mavisi rengi ve elde edilme yöntemi

Gök mavi (Çömlek boyama): Gök mavi renk elde etmek için pınar ağacının külü kullanılmaktadır. Pınar ağacının külü iki teneke suya yarım teneke kül ölçüsünde kaba koyularak kaynatılmaktadır. Kaynama üzeri köpüklenene kadar yaklaşık 1 saat sürdürülmektedir. Daha sonra soğumaya bırakılmakta, soğuduktan ve kül dibe çöktükten sonra elde edilen duru su başka bir kaba aktarılmaktadır. Bu suyun içerisine ayrı ayrı kumaş keselerde 2 kaşık kına, 5-6 kelle sarımsak, 1 tabak arpa, 3-4 kök labada kökü, 1 kaşık kahve koyularak 2 gün bekletilmektedir. Sürenin sonunda bu karışıma 1kg. yüne 1 kaşık olmak üzere pul boya (çivit) eklenmekte ve ipliklerde koyularak 1 gün de bu şekilde kaynatmadan bekletilmektedir. Bekletme süresi tamamlandıktan sonra iplikler çıkarılıp durulanmadan kurutulmaktadır. Karışıma tekrar boya ilavesi yapılarak kuruyan iplikler koyulmakta ve tekrar 1 gün daha bekletilmektedir. Bu işlem 3 kez tekrarlanmaktadır. Sonrasında iplik duru suda hiç boya akmayana kadar yıkanmaktadır. Boyama kabı (teneke), yaz aylarında üstü

örtülmeden gölgede ya da güneşte bekletilmekte, herhangi bir ısıtma işlemi uygulanmamaktadır. Kış aylarında ise işlemi hızlandırmak ve kolaylaştırmak için tenekedeki su biraz ocakta ısıtıldıktan sonra boya ve diğer malzemeler koyulmakta ve bekletme güneş altında, üstü örtülerek yapılmaktadır. (Şekil 14, Şekil 15) (Etikan ve Ölmez, 2013:45).

Şekil 14. Gök mavisinin elde edilme işlemi a: Mavi pul boya b: İpliklerin boyanması c: Boyanmış iplik ve boyama sırasında ilave edilen organik materyallerin konulduğu kumaş kese (Esmâ Paksoy, Fethiye-Seki, 2010)

Şekil 15. Gök mavisi rengine boyanmış iplik (Esmâ Paksoy, Fethiye-Seki, 2010)

3. Sonuç

Bir dönem Anadolu'da babadan oğula geçen bir zanaat olarak yürütölen doğal boya geleneği, zaman içerisinde yapay boyarmaddelerin keşfedilmesi ve geliştirilerek tekstil endüstrisinde kullanım alanlarının genişletmesi nedeniyle giderek azalmış, hatta bugün bazı dokuma merkezlerinde uygulanması tamamen terk edilmiştir. Fethiye ve yöresinde dokumacılıkla beraber canlı tutulmaya çalışılan doğal boyacılık da yapay boyarmaddelerden destek alınarak devam ettirilmektedir.

Yörede bu amaçla birçok bitki kullanılmaktadır. Ceviz (*Juglans regia L.*) yaprağı ve kabuğu, karaağaç kabuğu (*Ulmus laevis*), kekik (*Thymus sp.*), sütleğen (*Euphorbia sp.*), palamut (*Quercus aegilops L.*), asma yaprağı (*Vitis vinifera L.*), ayva yaprağı (*Cydonia vulgaris Pers.*), soğan kabuğu (*Allium cepa L.*), kavak ağacı kabuğu (*Populus alba L.*) serkele

(şahtere) (*Fumaria officinalis L.*), badem yaprağı (*Amygdalus orientalis Miller*), karamuk kökü (*Berberis vulgaris L.*) yörenin geleneksel boya bitkilerinden bazılarıdır. Bununla beraber yörede *çakmaklı*, *çivit*, *pırıl pırıl boya* ya da *pul boya* adı verilen kimyasal boyalar da günümüzde sıklıkla kullanılmaktadır.

Maddi kültürümüzün yapıtaşlarından olan ve taşıdığı kültür ve sanat değeri ile binlerce yıl öncemizden geleceğimize köprü kuran dokumacılığımız ile onun ayrılmaz parçası olan doğal boyacılığımızın sürdürülebilirliğinin sağlanması, kültürel varlığımızın devam etmesi açısından oldukça önemlidir. Dokumacıların büyük bir emekle, günlerce süren çalışmalarının sonucu olarak ortaya çıkan renkler, yine devamında bir emeğin ve göz nurunun sonucunda zengin sanatsal ve kültürel değere sahip dokumalara dönüşmekte ve yüzyıllar ötesinden gelerek gelenekselleşen bu renklerin uyumu kültürümüzü yansıtan bir sembol olmaktadır.

Bu nedenle hem dokumacılığın hem de doğal boyacılığın geliştirilme çalışmaları, ikisi bir bütün olarak düşünülerek bir arada yürütülmelidir. Dokumacılık yörede örgütlenmeli, dokumalar uluslararası pazara yönelik ürünler haline getirilmelidir. Köylerdeki kadın dokuyucuların sosyal ve ekonomik durumunu geliştirmek için yöresel desenleri ile tamamı doğal boyalı el dokuması halı ve düz dokumalar üretilmelidir. Bitkisel boya ile boyanmış iplikler kullanılarak üretilen dokumaların sahip olduğu kültür ve sanat değerinin yapay boyalı ürünlerde bulunamayacağı unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

- Anonim. Bitkilerden Elde Edilen Boyalarla Yün Liflerinin Boyanması, Ankara: T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük Sanatlar Sanayi Bölgeleri ve Siteleri Genel Müdürlüğü, 1991.
- BAYTOP, Turan. Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3255, Eczacılık Fakültesi No: 40, Saral Matbaacılık, 1984.
- __. Türkçe Bitki Adları, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 578. Öncü Basımevi. 2007.
- CANATAR, Mehmet. “Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayi ve Boyahaneler Üzerine” Osmanlı Araştırmaları XVIII. İstanbul: Kitap Matbaacılık, 1998.
- ÇELİK, Ümmügülsüm. Fethiye’de Eldirekli Göçebe Yörükler ve Eldirek Kilimleri, İzmir: Ak Yay., 2004.
- DENİZ, Bekir. Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygılar, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 215, 2000.

DÖLEN, Emre. Tekstil Tarihi. Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayını, İstanbul: Matbaa Eğitimi Bölümü Yayın No:6. 1992.

ETİKAN, Sema “Seydiler Kilimlerinin Motifleri ve Anlattıkları” Motif, Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı Dergisi, Sayı: 43., “Yyy”, 2005.

___. “Kaya Köy Halıları” Milli Folklor, Yıl:19 Cilt:10, Sayı: 74, 83-91s., “Yyy”, 2007.

ETİKAN, Sema ve ÖLMEZ, Filiz, N. Muğla ve Yöresi Kirkitli Dokumalarının Sanatsal ve Bazı Teknolojik Özellikleri Üzerine Bir Belgelendirme ve Katalog Çalışması, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları, 2013.

GÜRSU, Nevber. Türk Dokumacılık Sanatı. İstanbul: Redhouse Yayınevi . 1988.

HARMANCIOĞLU, Mustafa. Türkiye’ de Bulunan Önemli Bitki Boyalarından Elde Olunan Renklerin Çeşitli Müessirlere Karşı Yün Üzerinde Haslık Dereceleri, Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları : 77. Çalışmalar: 41. 212s., 1955.

İMER, Zahide. “Türklerin Dokuma Sanatında Boyacılık”, Erdem-Halı Özel Sayısı II. Cilt:10, Sayı:29., Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, 1999.

KEPÇİOĞLU, K. “Tarihi Bilgiler ve Vesikalar”, Vakıflar Dergisi, Sayı:2, Ankara: 1942.

ÖLMEZ, Filiz N. ve ETİKAN Sema. “Muğla İli Fethiye İlçesi Yantırlı Kilimleri”, Art-E. Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi. Kasım-Aralık-13, Cilt: 6, Sayı: 12, s. 62-81. Isparta: 2013a.

___. “Fethiye Alara Düz Dokumaları”, Art-E. Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi. Sayı:11, Isparta: 2013b.

SANIBELLİ, Erol. “Günümüz Türk Halılarının Yozlaşma Nedenleri”, Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

Kaynak kişiler

Ümmügülsüm ÇELİK, 52, Eldirek Köyü, 2010

Halime KENDİRLİ, 65, Seki, 2010

Arife LEYLEK, 60, Kadıköy, 2010

Hatice ERTEN,45, Kemer, 2010

Leyla AKKAYA, 52 yaşında, Arsa Köyü, 2010

Saliha BOĞA, 55 yaşında, Boğalar Köyü, 2010

Ümmühan KARALAR, 62 yaşında, Seki, 2010

Esmâ PAKSOY 59 yaşında, Seki, 2010